

ДО МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стратонов В. М.

Херсонський державний університет, Херсон, Україна

Головною ідеєю дослідження є методи пізнавальної діяльності слідчого які акумулюють закономірності, що лежать в основі практичного застосування засобів і прийомів розслідування злочинів.

Ключові слова: розвиток, пізнавальна діяльність, юридична наука, метод.

Маркс К. зазначав, що істинним повинен бути не лише результат, але і шлях отримання такого результату [1, с. 7]. Це положення відіграє важливу роль у розслідуванні кримінальної справи в цілому та здійсненні пізнавальної діяльності зокрема. Адже істинні знання можуть бути отримані лише в тому випадку, коли для досягнення мети будуть використані достовірні методи пізнання. Питанню пізнання істини приділяється особлива увага, особливо в криміналістиці. Адже аналіз практики показує, що недосконале розслідування породжується помилками або неточністю застосування методів розслідування, відступом від закону, на підставі якого ці методи використовуються.

Тому у найбільш загальному плані науковий метод є теорією, шляхом пізнання, що становить собою систему керівних принципів, правил наукового дослідження, вироблену на основі пізнання об'єктивних закономірностей [2, с. 89-90]. Але це зовсім не свідчить про тотожність даних понять. В юридичній літературі висловлювались в цілому слушні думки, що методологія є найзагальнішим науковим керівництвом до дії, яке становить концептуальну єдність ряду моментів – ідей, принципів, методів тощо, які складають базис (пізнавальний стрижень) певної системи знань, є найбільш загальним вираженням способу вирішення теоретичних або практичних завдань [3, с. 277; 4, с. 14; 5, с. 12; 6, с. 41-42].

Оскільки методологія не зводиться до простої сукупності ні окремих, ні загальних підходів, методів і прийомів дослідження, а визначає можливості пізнання, Порубов М. І. цілком слушно зазначає, що межі їх застосування під час розкриття і розслідування злочинів становлять собою певну світоглядну настанову [7, с.10].

Як ми вже зазначали, галузеві юридичні науки мають певну єдність їх теорії та методів. На це неодноразово зверталася увага у філософській літературі: «...теорія одночасно є методом і, навпаки, метод – сутність теорії. Це стосується будь-якої науки» [8, с. 133]. Зокрема під теорією ми будемо розуміти систему узагальненого достовірного знання, яке віддзеркалює особливість об'єкта (фрагменту дійсності), що досліджується, описує, пояснює та передбачає його внутрішні зв'язки, закони функціонування та розвитку.

Метод виконує регулятивну функцію, визначає, як саме має себе вести суб'єкт стосовно предмета, що пізнається, які операції та дії він повинен здійснити, аби досягнути визначеної мети. Таким чином, теорія описує та репрезентує предмет дослідження, а метод приписує здійснення певних дій стосовно цього предмета.

У загальній теорії права методи, які регулюють правовідносини, називають прийомами юридичного впливу, до складу якого включено комплекс юридичних засобів [9]. Ми поділяємо думку тих вчених (Лукашевич В. Г., Салтевський М. В., Солов'євич І. В.), які методологію не зводять лише до сукупності методів або знань (вчень) про них [10, с. 24-28]. Інакше відбувається змішування предмета дослідження з отриманими знаннями щодо нього, з теорією, яка розкриває його сутність. Субординаційний взаємозв'язок між методологією та методами полягає в тому, що методологію можна вивести як генеральний шлях пізнання, а методи визначають, яким чином йти цим шляхом.

У галузевих юридичних науках не розроблюють окремонаукову методологію, а намагаються у своїх конкретних дослідженнях безпосередньо, без відповідної теоретичної трансформації (адаптації) застосовувати загальнонаукові методи чи методи, розроблені у суміжних галузях знань. Наслідки такого стихійного застосування запозичених методів, на жаль, не завжди співпадають з метою, що планувалася [11, с. 78]. Семантичний аналіз термінів метод, спосіб, прийом і гносеологічної сутності відображених ними понять у сфері розслідування злочинів показує, що метод у перекладі з грецької буквально означає «шлях до чого-небудь» [12, с. 214]. Звідси метод, як певний підхід до дійсності, у найбільш загальному вигляді розглядається як засіб теоретичного або практичного дослідження чи здійснення чого-небудь [13, с. 348]

Метод є евристичним, оскільки відбиває закономірності об'єктивного світу відповідно до того, що людина повинна робити, щоб досягнути нового в пізнанні [14, с. 249-250]. При цьому головним, що характеризує сутність будь-якого методу, є вказівка на його реманентний характер, на виконання методом функції особливого засобу пізнання і перетворення дійсності. За образним визначенням Павлова Т., сутність методу постає як «пересаджена» і «перекладена» в людській свідомості об'єктивна закономірність, що використовується свідомо і планомірно як засіб пояснення і зміни світу [15, с. 401].

Метод у кримінальному процесі та криміналістиці нерозривно пов'язаний з впливом на суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин. Тому у структурі методу крім знання про об'єкт, що підлягає пізнанню або перетворенню, міститься правило (припис, рекомендація) про порядок (процедуру) роботи з ним. Останнє формулює основи різних видів діяльності в процесі пізнавальної діяльності органу розслідування. Але не можна вважати, що методи є підставою для правового впливу одних суб'єктів на інших. Звичайно це далеко не так. Як зазначає Лобойко Л. М., держава впливає на суб'єктів кримінального процесу шляхом правової регламентації кримінально-процесуальної діяльності, зокрема прав і обов'язків суб'єктів [16, с. 352].

На емпіричному рівні кожний метод виступає як система правил і прийомів (методика), вироблених для пізнання практики, приписуючих, як належить діяти в конкретній обстановці (ситуації), які засоби і в якій послідовності використати для досягнення поставленої мети. Таким чином, метод, з одного боку, – це інтелектуальна концепція, що координує певний тип (спосіб) дії, а з іншого – це засіб (спо-

сіб) діяльності для досягнення мети, вирішення поставлених завдань, засіб пізнання навколишньої дійсності, що включає в собі різноманітні операції та прийоми.

Поняття прийому звичайно пов'язується з реалізацією того чи іншого методу [17, с. 31]. Прийом – це відносно самостійна дія (або сукупність дій), за допомогою якої реалізуються настанови конкретного методу.

Доречним також буде зазначити, що сучасна лексика української мови, переповнена русизмами, має неабиякі синонімічні можливості. Нерідко для позначення і взаємного заміщення понять («метод», «методика», «спосіб», «прийом») використовуються різні лексичні одиниці (слова). Вибір їх у конкретному мовному використанні пов'язується зі стилістикою і емоційним забарвленням, функціональною спрямованістю (сферою вживання), фразеологічною закріпленістю за певними зворотом мови, специфікою контекстного використання й іншими чинниками. Все це дозволяє деяким дослідникам вважати означені поняття синонімами, які в усіляких мовних контекстах розрізняються тільки за ступенем спільності. Методами переважно називають більш загальні та складні системи, а прийомами – більш прості операції, що входять у перші. Торкаючись цієї проблеми, ми повної мірою усвідомлюємо, що позначені терміни пов'язані один з одним настільки складними і багатобічними зв'язками, що будь-яке групування їх за значенням у вигляді того чи іншого смислового ряду неминуче не є єдиним [18]. Наприклад, терміни спосіб і прийом можуть використовуватися як для позначення етапів, частин, фрагментів більш складного методу, так і для найменування різновидів, варіантів одного і того ж методу.

Про поняття криміналістичних окремих (спеціальних) методів та їхню структуру до цього часу точаться дискусії на різних рівнях, хоча у криміналістиці метод за своєю гносеологічною сутністю нічим не відрізняється від його поняття, що використовується в інших науках. Так, деякі науковці визначають криміналістичний метод, використовуючи зміст таких понять, як «спосіб», «підхід», «алгоритм».

Зокрема під методом пізнання в розслідуванні злочинів розуміють спеціальні прийоми і засоби виявлення, дослідження та оцінки доказів, що розробляються відповідно до положень закону і даних науки з метою досягнення істини у кримінальній справі [19, с. 49]. Інші ж розглядають його як окрему теорію, систему правил і рекомендацій. Наприклад, Біленчук П. представляє його «як часткову теорію, яка висвітлює об'єктивні закономірності, принципи й прийоми, що дозволяють визначити шляхи теоретичного та практичного дослідження джерел криміналістичної інформації» [20, с. 80] підкреслюючи, що у структурному плані метод є не тільки системою науково-обґрунтованих прийомів і рекомендацій, але й як теорія відображає об'єктивні пізнані закономірності і містить засоби досліджень. Таким чином, науковий метод відбиває єдність двох сторін – об'єктивної та суб'єктивної, він евристичний і відображає об'єктивні закономірності під кутом зору конкретного суб'єкта, який його застосовує в практичній діяльності.

Під час розслідування злочинів діють ті ж методи пізнання, що і в інших сферах діяльності людини, але це положення не виключає необхідності дослідження специфіки конкретних форм і прийомів процесу мислення відносно слідчої прак-

тики та на основі цього – розроблення методів пізнавальної діяльності осіб, які ведуть розслідування.

Сьогодні стало загальноновизнаним поділяти криміналістичні засоби та методи боротьби зі злочинністю на технічні, тактичні й методичні – відповідно до систематики розділів криміналістичної науки. Наприклад, Лисиченко В. спеціальні криміналістичні методи поділяє на методи слідчої тактики, методи розслідування та попередження окремих видів злочинів, методи криміналістичної техніки [21, с. 65-66], за Белкінім Р., вони є засобами і методами збирання (виявлення, фіксації, вилучення, збереження), дослідження, оцінки і використання доказової інформації [22, с. 150], Порубов М., поділяючи спеціальні криміналістичні методи на техніко-криміналістичні та тактико-криміналістичні, до останніх відносить серед інших і методи провадження слідчих та судових дій, підкреслюючи, що за допомогою цих методів забезпечуються управління розслідуванням і здобуття доказової інформації від учасників кримінального процесу, правильно зазначаючи їх яскраво виражений тактичний характер. Проте далі він виявляє деяку непослідовність, спочатку стверджуючи, що вони (методи) «... приводять у дію технічні засоби». Тобто вважає, що слідчий, застосовуючи певний метод, повинен намітити, коли, де і які технічні засоби йому слід застосувати, в якій послідовності, і кого залучити як спеціаліста [23, с. 12-14], тому в цьому контексті не зовсім зрозуміло, яким тактичним змістом наповнює автор тактико-криміналістичні методи провадження слідчих і судових дій. Без сумніву, метод пізнання нерозривно пов'язаний із засобами пізнання – інструментами пізнавальної діяльності.

Далі, визначаючи структуру криміналістичної тактики, Порубов М. до її особливої частини цілком доречно відносить прийоми та методи провадження конкретних слідчих і судових дій [23, с. 11]. Під час визначення змісту особливої частини криміналістичної тактики, виділяючи в ній процесуальну основу, що складається з переліку слідчих дій та окремих рекомендацій стосовно порядку їх проведення, правильно відзначає, що кримінальний процес не містить стрункої системи вказівок, за допомогою яких прийомів і методів їх проводити, яка форма організації найбільше доцільна.

У суб'єктів, які ведуть розслідування, є сфера діяльності, яку ми в своєму дослідженні називаємо пізнавальною, що не регулюється законом, в якій лінію своєї поведінки вони визначають самостійно. Основу цієї діяльності й складають тактичні прийоми, розроблені криміналістикою. Деякі науковці зазначають, що процесуальна норма може містити в собі тактичний прийом, може навіть бути криміналістичною за змістом. Тому спільний розгляд процесуальних правил і тактичних прийомів дозволяє глибше усвідомити сутність і значення слідчої дії, проаналізувати взаємо-проникний зв'язок кримінального процесу та криміналістики.

Думається, що до такого рівня узагальнений тактичний засіб все ж більш точно буде назвати методом. Тим більше, що далі, нарівні з тактичним прийомом, засобом тактики вчений називає тактико-криміналістичну рекомендацію, під якою розуміє науково обґрунтовану та відпрацьовану практикою пораду, що стосується вибору застосування під час проведення розслідування чи судового розгляду тактичних прийомів [23, с. 101-103]. Самостійність цього тактичного засобу викликає

сумніви, проте разом із тактичним прийомом він може скласти структуру спеціального методу певної слідчої дії.

Белкін Р. С., розглядаючи рівні організації роботи з доказами, називає один із них тактичним і пов'язує його з організацією проведення окремої слідчої дії або організаційно-технічними заходами в рамках конкретного акту розслідування [24, с. 451].

Зміст цього рівня організації традиційно пов'язують з комплексом заходів, що забезпечують вибір і застосування у конкретній слідчій ситуації найбільш ефективних і доцільних техніко-криміналістичних і тактичних засобів і прийомів для досягнення мети цієї слідчої дії. Наприклад, Цветков С. визначає організацію слідчої дії «як процес розподілу, узгодження та контролю за реалізацією повноважень в його підготовці та забезпеченні з метою найбільш ефективного у конкретній слідчій ситуації застосування тактичних прийомів і техніко-криміналістичних засобів» [25, с. 109].

Під методом кримінально-процесуального пізнання під час розслідування можна розуміти спеціальні прийоми та засоби виявлення, дослідження та оцінки доказів з метою досягнення істини в кримінальній справі. Дані прийоми та засоби розробляються на основі положень закону та досягнень науки. Їх специфіка визначається впливом таких факторів: 1) впливом кримінального та кримінально-процесуального закону, що визначають загальні цілі, завдання, зміст і форму пізнавальної діяльності органів розслідування, стабілізують методи розслідування; схожий вплив мають також і норми адміністративного, виправно-трудоного, цивільного права та цивільного процесу й окремі підзаконні акти, що регулюють використання методів пізнання щодо конкретних умов і завдань слідчої та судової практики; 2) впливом предмету пізнання на зміст засобів і прийомів розслідування; 3) впливом слідчої, оперативної-розшукової та судової практики, що сприяють безперервному вдосконаленню методів пізнання.

При дослідженні методів кримінально-процесуального пізнання доцільно класифікувати їх на основні таких підстав: залежно від змісту методів при врахуванні завдань, які вирішуються при їх застосуванні; залежно від рівня знань, які досягаються в результаті розслідування злочинів. До першої категорії відносяться методи, які в свою чергу поділяються на групи:

1) основний метод пізнавальної діяльності слідчого під час розслідування злочинів – метод діалектики;

2) загальні методи пізнання, які використовуються в різних сферах пізнання (спостереження, порівняння, вимірювання, опис, експеримент, моделювання, реконструкція, порівняння, аналіз, синтез, індукція, дедукція, гіпотеза, аналогія, методи абстрагування, класифікації та систематизації, математичного дослідження та формалізації тощо) та мало залежать від специфіки предмета пізнання, що дає змогу модифікувати їх відповідно до завдань пізнавальної діяльності органу розслідування;

3) спеціальні методи, що використовуються для виявлення, дослідження та оцінки доказів під час розслідування (встановлення особи злочинця за рисами зовнішності, ототожнення цілого за частинами, прийоми виявлення та фіксації не-

видимих слідів тощо) та переважно визначаються специфікою предмета пізнання, його завданнями та умовами.

Загальні методи пізнання під час розслідування можуть бути розглянуті залежно від рівня пізнання, що характеризує його рух і розвиток від споглядання (чуттєвого елементу пізнання) до абстрактного мислення (логічного елементу пізнання) та від нього до практики. Рівні знання в свою чергу поділяються на емпіричний і теоретичний рівень, що відповідають загальній тенденції розвитку пізнання. Чуттєвий та логічний елемент пізнання тісно взаємопов'язані та опосередковані практичною діяльністю суду, прокурора, слідчого, органу дізнання та особи, яка проводить дізнання, адже логічний елемент спрямовує цю діяльність, а чуттєвий – безперервно збагачує її конкретним матеріалом. Це положення визначає, що чуттєвий та логічний елементи не просто взаємодоповнюють один одного, а й утворюють єдиний процес у методах пізнання при розслідуванні злочинів, при цьому саме логічний елемент визначає зміст і методи пізнавальної діяльності суб'єктів розслідування.

Моделювання відіграє важливу роль в опосередкованому пізнанні, проте пізнання і моделювання не можна ототожнювати. В пізнанні існує декілька рівнів – чуттєве, емпіричне, теоретичне та мислення. Поряд з цим пізнання має такі форми сприйняття, як уява, об'єктивне знання (знання, наукові знання, знання, зафіксовані в окремих об'єктах).

Звідси слушною є думка, що на рівні логічного пізнання чуттєва інформація є основою утворення понять, суджень, висновків, в яких виражені моделі різних рівнів [27].

Ми пропонуємо у кримінально-процесуальній теорії додати до експерименту нову рядову групу, а саме:

1) уявний експеримент (невід'ємний метод кримінально-процесуальної діяльності). Дана модифікація експерименту передбачає пізнавальні знання, але не процесуальні гарантії. Це може бути психологічний, емоційний та інші експерименти;

2) модельний експеримент – іспити на моделях з урахуванням фізичних даних, розмірів тощо (проведення слідчих експериментів).

3) тактичний експеримент може проводитись як окремий метод пізнання під час оперативно-розшукових заходів або виступати різновидністю слідчої дії.

4) технічний експеримент – створення ігрових моделей з метою відтворення обставин події.

В основу яких необхідно покласти моделювання, яке є методом опосередкованого практичного чи теоретичного оперування об'єктом пізнання на основі абстрактного, логічного мислення, при якому не досліджується об'єкт пізнання, та використовується допоміжна (штучно створена чи оригінальна – дійсна – система) модель, яка є аналогічною з пізнаваним об'єктом і може його замінити під час дослідження, надати інформацію про об'єкт-оригінал [23].

У кримінально-процесуальну діяльність ми пропонуємо включити також методи емпіричного рівня пізнання відповідно до завдань розслідування наприклад, шляхом ознайомлення з архівними кримінальними справами.

Поряд з цим необхідно використовувати методи теоретичного рівня пізнання – абстрагування, класифікація та систематизування фактів, формалізація, математичний аналіз (при спеціальних дослідженнях).

В юридичній літературі, зокрема криміналістичній, слідчі дії частіше розглядають як суто процесуальну форму діяльності слідчого зі збору фактичних даних (доказів), необхідних для розслідування злочинів, як спосіб реалізації норм кримінально-процесуального законодавства. У цьому аспекті слідчі дії вивчаються в кримінально-процесуальному праві, де вони характеризуються низкою моментів – особливим процесуальним завданням; спеціальним порядком і межею виконання; визначеним колом учасників; відповідною процесуальною формою закріплення, порушення яких позбавляє інформацію статусу доказу. Тому розглядаючи методи, прийоми пізнавальної діяльності слідчого необхідно звернути увагу і надати характеристику слідчим діям як окремим методам і водночас засобам пізнавальної діяльності.

Список літератури

1. Маркс К. Заметки о новейшей прусской цензурной инструкции // К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. – М. : Политиздат. – . – Т. 1. – 1965. – С. 7-8.
2. Быков В. В. Методы науки / В. В. Быков. – М. : Прогресс, 1974. – 356 с.
3. Андреев И. Д. Проблемы логики и методологии познания / И. Д. Андреев. – М. : Наука 1972. – 350 с.
4. Казимирчук В. П. Право и методы его изучения / В. П. Казимирчук. – М. : Юрид. лит., 1965. – 250 с.
5. Киримов Д. А. Вступительная статья / Д. А. Киримов // Лукич Р. Методология права. – М. : Юрид. лит., 1981. – С.1-15.
6. Белкин Р. С. Курс криминалистики в 3 т. / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ. – . – Т. 1. Общая теория криминалистики. – 1997. – 445 с.
7. Криминалистика: [учеб. Пособие] / [Под ред. Н. И. Порубова]. – Мн. : Выш. шк., 1997. – 560 с.
8. Коршунов А. М. Познание и деятельность / А. М. Коршунов. – М. : Высшая школа, 1984. – 445 с.
9. Скакун О. Ф. Теория держави і права / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 746 с.
10. Лукашевич В. Г., Солов'євич І. В. Методологія правових досліджень: багаторівневість поняття / В. Г. Лукашевич, І. В. Солов'євич // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – К., 1996. – № 2. – С. 24-28.
11. Криміналістика: [підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України] / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтєвський, П. Ю. Тимошенко / [За ред. П. Д. Біленчука]. – К. : АТКА, 1998. – 896 с.
12. Философский словарь / [Под ред. И. Т. Фролова]. – М. : Высшая школа, 1981. – 549 с.
13. Кондаков Н. К. Логический словарь-справочник / Н. К. Кондаков. – М. : Высшая школа, 1975. – 420 с.
14. Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки / П. В. Копнин. – М. : Прогресс, 1974. – 350 с.
15. Павлов Т. Теория отражения / Т. Павлов. – М. : Высшая школа, 1948. – 450 с.
16. Лобойко Л. М. Методи кримінально-процесуального права: [монографія] / Л. М. Лобойко. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ. – 2006. – 352 с.
17. Советская криминалистика. Теоретические проблемы. – М. : Юрид. лит., 1978. – 220 с.
18. Лукашевич В. Г., Стратонов В. М. Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів / В. Г. Лукашевич, В. М. Стратонов. – Х. : видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2004. – 154 с.

19. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания И. М. Лузгин. – М. : Юрид. лит. 1969. – 225 с.
20. Криміналістика : [Підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України] / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтєвський, П. Ю. Тимошенко / [За ред. П. Д. Біленчука]. – К. : АТКА, 1998. – С.80.
21. Лисиченко В. К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике / В. К. Лисиченко. – К., 1979. – С.65-66.
22. Белкин Р. С. Курс криминалистики в 3 т. / Р. С. Белкин. – М. : Юристь. – . – Т. 1. Общая теория криминалистики. – 1997. – 445 с..
23. Криминалістика: [учеб. пособие] / [Под ред. Н. И. Порубова]. – Мн. : Выш. шк., 1997. – 525 с.
24. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 т. / Р. С. Белкин. – М. : Юристь. – . – Т. 3: Частные криминалистические теории.– 1997. – 650 с.
25. Цветков С. И. Состояние и перспективы использования данных науки управления в криминалистике : дисс... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / С. И. Цветков. – М., 1977. – 167 с.
26. Штоф В. А. Моделирование и философия / В. А. Штоф. – М. : Наука, 1966. – 428 с.
27. Гастев Ю. А. Модель / Ю. А. Гастев // Философская энциклопедия. – М. : Наука, 1964. – 500 с.

Стратонов В. Н. К методологическим проблемам криминалистической теории познавательной деятельности/ В. Н. Стратонов// Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2010. – Т. 23 (62). № 2. 2010. – С. 261-168.

Главной идеей статьи является исследование методов познавательной деятельности следователя, которые аккумулируют закономерности, находящиеся в сфере практического применения средств и приемов расследования преступления.

Ключевые слова: развитие, познавательная деятельность, юридическая наука, метод.

Stratonov V. To the methodological problems of criminal theory of the cognitive activity / V. Stratonov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2010. – Vol. 23 (62). № 2. 2010. – P. 261-268.

The main idea of the work is the methods research in the investigator's knowledge activity marked with accumulated regularities within the practical application of the modes while investigating a case.

Key words: research activity, science, development, methods.

Поступила в редакцию 14.12.2010 г.